

گلستان هنر
(بیت)

خاندان وراق غزنوی

(فعال در سده های پنجم و ششم ه.ق)

کیانوش معتقدی

برشته‌ساز: معتقدی، کیانوش، ۱۳۶۱.

عنوان و نام پدیدآور: خاندان، وراق غزنوی. فعال در سده‌های پنجم و ششم ه‍.ق / کیانوش معتقدی.

مشخصات نشر: تهران: پیکره، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۶۴ ص:، مصور (رنگی).

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۸-۶۵۰-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

موضوع: وراق غزنوی (خاندان)

Varraq Ghaznavi family

موضوع: کتاب‌آرایی -- ایران -- خراسان -- تاریخ

Book design -- Iran -- Khorasan (Province) -- History

موضوع: خوشنویسان ایرانی -- خراسان -- تاریخ

Calligraphers, Iranian -- Khorasan (Province) -- History

موضوع: نذیب -- ایران -- خراسان -- تاریخ

Illumination of books and manuscripts -- Iran -- Khorasan (Province) -- History

رده‌بندی: کنگره: ۱۳۹۵/ف۴۲/۶۴۲۶۲۹۱ NK۶۲۶۲۹۱

رده‌بندی دیوپی: ۷۲۵/۶۱۱۸

شماره کتاب: ۴۲۸۵۷۳۴

گلستان هنر، ۱۸

خاندان وراق غزنوی

کیانوش معتقدی

دبیر مجموعه: دکتر علی‌اکبر داری‌مهر

کرافیک: مهدیه ابوالحسن

ویراستار: شاپار قهیمی

ترجمه‌ی انگلیسی: جیمز وایت

چاپ نخست: ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

این‌گرافیک: نقش سبز چاپ و صحافی: مهینا

نشر پیکره: تهران: خیابان آزادی، ابتدای آذربایجان، پلاک ۱۰۳۴

تلفن: ۶۶۰۲۸۴۱۹، فکس: ۶۶۰۲۸۴۲۶

www.peikarehpub.ir

E-mail: peikarehpub@gmail.com

مجموعه‌ی «گلستان هنر» در راستای شناخت و معرفی گذشته‌ی فرهنگ ایرانی، هنری کشور بزرگ و هنرپرور ایران، ضمن ایجاز می‌کوشد تا با تکیه بر مستندات و تازه‌ترین پژوهش‌های علمی، اطلاعات بدیعی را در معرفی و تحلیل آثار هنرمندان گمنام یا کمتر شناخته‌شده‌ی هنرهای تجسمی به دست دهد.

ارجاعات دقیق، رعایت یکدستی در شیوه‌ی نگارش، پیراستگی متون و بهره‌مندی از تصاویر باکیفیت از اصولی است که هنرپژوهان ملزم به آن خواهند بود.

فهرست

۶	پیش از هر چیز
	پیشینه
۱۱	نگاهی به تحولات سیاسی و فرهنگی خراسان بزرگ در آغاز دوران اسلامی
۱۶	شنوبسی اسلامی و توسعه‌ی کتاب‌آرایی در سده‌های آغازین در ایران
۲۰	سأله‌ی کوفی پیرآموز و نسخ کهن
۲۸	فهرست مصحح قرآنی تاریخ‌دار ایرانی (از آغاز تا پایان سده‌ی پنجم هجری)
۳۰	غزنی‌های خاندان وزّاق غزنوی و دیگر وزّاقان برجسته‌ی خراسان
۳۱	وزّاق و وزّاقه و خاندان‌های وزّاق ایرانی
۳۲	ابوعمر و عثمان بن حسین بن ابی‌سهل وزّاق غزنوی
۴۰	محمد بن عثمان بن حسین بن ابوسهل وزّاق غزنوی
۴۲	ابوبکر محمد بن ابی‌فتح وزّاق
۴۵	عثمان بن محمد
۴۷	ادامه‌ی سبک کار خاندان وزّاق غزنوی
۵۸	پی‌نوشت و منابع

با سپاس از کتابخانه‌های آستان قدس رضوی مشهد، ملی فرانسه، توپکاپی‌سرای استانبول، دولتی مونیخ، چستربیتی دوبلین، دانشگاه لایدن هلند و موزه‌های اسلامی کویت و متروپولیتن نیویورک برای همکاری و استفاده از تصاویر مصحف خطی‌شان در این پژوهش؛ و با یادی از شادروان احمد گلچین معانی.

پیش از هر چیز

پس از سقوط ساسانیان و آغاز دوران اسلامی، ایرانیان تازه‌مسلمان، همان‌گونه که به فرهنگ و شعائر ملی کهن خود دلبستگی داشتند و روایتی تازه از فرهنگ و آداب ملی را مبتنی بر آموزه‌های دین جدید، برای جهان اسلام به ارمغان آوردند.

اما ویژگی تمدن ایران طی سده‌های آغازین اسلامی، عمومی شدن علم و دانش بود. شاهد این سخن، شمار چشمگیر مصاحف نفیس قرآنی و آثار مکتوب دینی و علمی از علما و دانشمندان ایرانی در نواحی شرقی جهان اسلام است که در اصلای حکومت سامانیان تا پیش از حمله‌ی مغول، استنساخ شده‌اند. در همین راستا و با تأملی در تاریخ هنر اسلامی در سده‌های پنجم و ششم هجری، درمی‌یابیم همگام با تحولات سیاسی و فرهنگی هنرهای ایرانی هم‌چون نگارگری، معماری، فلزکاری و... متحول گردید؛ آن‌چنان‌که تأثیرگذاری و اداسی سبک کار آن‌ها را می‌توان تا سده‌های بعد نیز مشاهده کرد.

هم‌چنین با بررسی مکاتب کتاب‌آرایی (به‌ویژه «قآن‌نگاری») از سده‌ی چهارم تا ششم هجری درمی‌یابیم که هنر کتاب‌آرایی در شرق ایران بیش از هرزمانی توسعه یافت و در این دوران—که از آن با عنوان عصر زرین فرهنگ و هنر ایران نیز یاد می‌کنند—خراسان و ماوراءالنهر عمده‌ترین پایگاه‌های فعالیت‌های فرهنگی—هنری کشور بودند و در سایه‌ی تأثیرات دقیق شیوه‌های کهن محلی (ساسانی و مانوی) و شیوه‌های هنری سرزمین‌های مرکزی (ری و اصفهان) و غربی (بغداد) کتاب‌آرایی ایران در مکتب خراسان، از تحولی پیوسته و پویا برخوردار و آثار کم‌نظیری استنساخ گردید.

در این میان توجه به چگونگی تحولات قلم‌کوفی مشرقی و پدیدارشدن کوفی پیرآموز و همزمانی آن با تغییر ساختار سیاسی از غزنویان به سلجوقه و تأثیر آن بر روند کتاب‌آرایی ایرانی و ادامه‌ی حیات سنت‌های خوشنویسی و تذهیب از اهمیت خاصی برخوردار است؛ چراکه، کتابت و استنساخ مصحف قرآنی در هر دوران مهم‌ترین دغدغه‌ی هنرمندان بوده و در همین راستا کارگاه—کتابخانه‌های سلطنتی (تحت حمایت سلاطین و شاهزادگان) محلی مناسب برای تهیه و تولید نمونه‌های نفیس از کلام الهی بودند. اما علاوه بر کار کتابت، هنرمندان دیگری نیز در چرخه‌ی کتاب‌آرایی فعال بودند که یکی از این مشاغل مهم «ورآقی» بود، که علاوه بر «دبیری» در کتابخانه‌های سلطنتی جایگاه ویژه‌ای داشت و به‌صورت

صنف (کتابفروشان) شناخته شده‌ای در بازار و محلات شهرهای بزرگ آن دوران، کار استنساخ، تذهیب، صحافی، تجلید و حتی خرید و فروش کتب مختلف را انجام می‌دادند.

در همین راستا، ظهور و فعالیت عثمان بن وراق غزنوی، خاندان و رهروانش رویدادی سرنوشت‌ساز در اعتلای هنر کتاب‌آرایی ایران در خراسان بزرگ به‌شمار می‌آید؛ چنان‌که در مدت‌زمانی بیش از یک قرن، شیوه و سبک کار این خاندان هنرمند و همکاران‌شان در سراسر ایران و جهان اسلام مریدان و مقلدان بی‌شماری را تحت تأثیر قرار داد.

سرسلسله‌ی خاندان وراق غزنوی، ابوعمر و عثمان بن حسین بن ابی‌سهل وراق غزنوی، از خوشنویسان و مذهبیان زبردست شهر غزنه بود که در تپ و مذهب دو مجموعه‌ی قرآنی منحصر به فرد در سده‌ی پنجم هجری تألیف کردند. وی معاصر سلاطین سلجوقی (آلب‌ارسلان و ملک‌شاه) بوده و وراق را از اسلافش در شیوه‌ی استاد-شاگردی به ارث برده بود و در اعقاب خویش، به میراث گذاشت.

تأثیر عثمان وراق بر فرزندش (محمد بن عثمان) بر روند شکل‌گیری و توسعه‌ی خط کوفی ایرانی (پیرآموز) و هنر تذهیب، نه تنها در محدوده‌ی خراسان بزرگ، بلکه یک سده بعد در سراسر ایران و دیگر سرزمین‌ها (آناتولی و ممالیک) قابل مشاهده و پیگیری است.

در پژوهش پیش رو علاوه بر آثار به‌جای مانده از عثمان وراق، فرزندش (محمد بن عثمان)، آثار دو هنرمند خوشنویس (محمد بن ابی رافع و عثمان بن محمد) را که در شهرهای غزنه و سمرقند فعالیت داشتند و در یک محدوده‌ی جغرافیای و زمانی، سرانجامی یک کار این خاندان فعالیت می‌کردند، بررسی خواهیم کرد.

در کتاب حاضر نگارنده تلاش کرده تا برای نخستین بار اعضای خاندان وراق غزنوی، هم‌عصران و آثارشان را بر اساس سیر تاریخی-سبکی و سبکی و بررسی قرار دهد و در این میان با ارائه‌ی اطلاعات مستند تاریخی و نسخه‌شناسانه، مجموعه‌ای از تصاویر مخطوطات مربوط به این هنرمندان را در اختیار نسخه‌شناسان و پژوهشگران کتاب‌آرایی ایرانی قرار دهد. تا چه مقبول افتد...

کیانوش معتقدی

تهران ۱۳۹۵